

بازخوانی راهنمای مطبوعات ایران سیری در ساختار بیرونی نشریات ایرانی

○ معین‌الدین محرابی

کارشناس مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها

○ راهنمای مطبوعات ایران (۱۳۰۴ش تا ۱۳۵۷ش) (۲ ج)

○ سیدمحمد صدری طباطبایی نائینی

○ تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها

○ زمستان ۱۳۷۸

است. نخستین شماره در فروردین ۱۳۳۳ و پنجاهمین شماره که در واقع دفتر پنجم از کتاب هفتم است، در تاریخ مرداد - شهریور ۱۳۵۳ منتشر شده است.

۶ بازار (ویژه هنر و ادبیات). تاریخ انتشار: ۱۳۴۳. ۷ شماره نخست این نشریه در تاریخ ۱۵ خرداد ۱۳۴۴ منتشر شده است.

۷. بنیاد. صاحب امتیاز: منوچهر پیروز / مدیر مسؤول: علی محمد شاهپوریان / سردبیر: علیرضا میبیدی / تاریخ انتشار: ۱۳۵۵-۱۳۵۶. ۸

از این مجله بیش از ۱۳ شماره انتشار نیافته است. نخستین شماره آن در اسفند ۱۳۵۵ انتشار یافته ولی در این شماره اشاره‌ای به صاحب امتیاز، مدیر مسؤول و سردبیر نشده است. از شماره دوم (اردیبهشت ۱۳۵۶) منوچهر پیروز به سمت مدیر مسؤول، علیرضا میبیدی به سمت رییس شورای نویسندگان، و سیروس شرفشاهی به سمت مدیرادخلی مجله معرفی شده‌اند. علی محمد شاهپوریان از شماره ۶ عهده‌دار مدیر مسؤولی نشریه شده است. آخرین شماره مجله نیز در بهار ۱۳۵۷ انتشار یافته است.

۸ پادنگ. تاریخ انتشار: ۱۳۳۵ / فاصله انتشار: هفتگی. ۹ از این نشریه، شش شماره و آن هم به صورت ماهانه انتشار یافته است. شماره نخست در تاریخ دی ۱۳۳۵ و شماره ششم در تاریخ خرداد ۱۳۳۶ منتشر گردیده است.

۹. تاریخ اسلام. تاریخ انتشار: ۱۳۲۳-۱۳۵۱. ۱۰

شماره هشت این نشریه در فروردین ۱۳۲۴ انتشار یافته و نام آن نیز مجله تاریخی اسلام بوده که بعداً به مجله تاریخ اسلام تغییر یافته است. ترتیب انتشار مجله، ماهانه اعلام گردیده است که در این صورت نخستین شماره می‌بایست در تاریخ شهریور ۱۳۲۳ به طبع رسیده باشد و حال آنکه در دوره سوم این مجله، سال تأسیس آن ۱۳۲۰ اعلام شده است.

یادآوری می‌شود که شماره ۳۸ از دوره سوم این مجله در خرداد ۱۳۵۵ منتشر شده است.

۱۰. توشه. تاریخ انتشار: ۱۳۲۷. ۱۱

شماره نخست این مجله در تاریخ تیر ۱۳۲۷ منتشر شده است.

۱۱. جنگ اصفهان. تاریخ انتشار: ۱۳۴۴-۱۳۴۶. ۱۲

این نشریه در ده دفتر منتشر شده است؛ دفتر اول در

منتشر شده است مشخص می‌کند که این کتابها ساختار بیرونی نشریات را نشان می‌دهد. بنابراین، محققانی که روی موضوعی خاص تحقیق می‌کنند، نمی‌توانند به راحتی از طریق این‌گونه کتابها به نشریات موردنظر خود هدایت شوند.

اگرچه کتاب راهنمای مطبوعات ایران که شناسنامه مطبوعات ایران از سالهای ۱۳۰۴ تا ۱۳۵۷ است، نشریات بسیاری را معرفی کرده است، ولی این به آن معنا نیست که چیزی از قلم نیفتاده است. در این کتاب، نام و نشان دهها نشریه که در فاصله سالهای یادشده منتشر شده‌اند از قلم افتاده و در معرفی برخی از نشریات نیز دقت لازم به کار نرفته است. از آن جمله مواردی است که در ذیل به آنها پرداخته می‌شود. البته این موارد، بیشتر متکی بر آرشيو خصوصی نویسنده این سطور است.

۱. آرش. سردبیر: سیروس طاهباز / تاریخ انتشار: ۱۳۴۰-۱۳۴۷. ۲

از این نشریه مجموعاً ۲۰ شماره انتشار یافته است که ۱۳ شماره آن زیر نظر سیروس طاهباز (ش ۱، آبان ۱۳۴۰ - ش ۱۳، اسفند ۱۳۴۵) و هفت شماره بعد زیر نظر شورای نویسندگان و با همکاری اسلام کازلمیه بوده است (ش ۱۴، بهمن ۱۳۴۶ - ش ۲۰، زمستان ۱۳۵۰).

۲. آشفته. تاریخ انتشار: ۱۳۲۵. ۳ نخستین شماره مجله آشفته در اردیبهشت ۱۳۲۳ انتشار یافته است.

۳. آموزش و پرورش خراسان. ۴

این مجله در آغاز با عنوان نشریه فرهنگ خراسان انتشار می‌یافته و قدر مسلم آن است که تا شماره ۶ از دوره ۶ (بهمن ۱۳۴۵) با این نام انتشار یافته است؛ ولی بعداً با عنوان آموزش و پرورش خراسان منتشر گردیده است. زمان دقیق این تغییر عنوان برای نگارنده معلوم نگردید. بهتر بود ذیل نشریه فرهنگ خراسان یا فرهنگ خراسان به این نشریه اشاره و به آموزش و پرورش خراسان ارجاع داده می‌شد.

۴. انتقاد کتاب. تاریخ انتشار: ۱۳۳۳-۱۳۴۷. ۵

شماره نخست این نشریه در تاریخ آذر ۱۳۳۴ انتشار یافته است.

۵. اندیشه و هنر. تاریخ انتشار: ۱۳۴۳-۱۳۵۰. ۶

از این نشریه ۵۰ شماره در هفت دوره انتشار یافته

یکی از تازه‌ترین کتابهایی که درخصوص مطبوعات ایران به چاپ رسیده، کتاب راهنمای مطبوعات ایران است که زنده‌یاد، سیدمحمد صدری طباطبایی نائینی (۱۳۲۶-۱۳۷۴) در دو جلد تألیف کرده و پنج سال پس از درگذشت وی به زیور طبع آراسته شده است.

جلد اول این کتاب که ۷۶۱ صفحه را شامل می‌شود، دربردارنده شناسنامه ۴۸۴۱ نشریه است. شناسنامه هر نشریه این موارد را مشخص می‌کند: نام نشریه، نوع و روش، صاحب امتیاز، مدیرمسئول، سردبیر، تاریخ انتشار، فاصله انتشار، وابستگی نشریه، ذیل شناسنامه هر نشریه نیز مآخذ مورد استفاده مؤلف قید شده است.

جلد دوم که از صفحات ۷۶۲ تا ۱۲۸۴ را در برمی‌گیرد به موارد ذیل اختصاص داده شده است: «فهرست نشریات منتشر شده در خارج از کشور» که مشخصات ۱۲۹ نشریه فارسی چاپ خارج در آن ثبت شده است؛ «فهرست نشریات دیده نشده» که اشاره کوتاهی به ۲۶۴۹ نشریه دارد. این نشریات «عمدتاً پروانه انتشار داشته‌اند ولی یا منتشر نشده‌اند یا مؤلف به آنها دسترسی پیدا نکرده است»^۱ و سرانجام، «فهرست‌های راهنما» و «منابع».

هدف از تهیه و تدوین این‌گونه کتابها، راهنمایی محققان و پژوهشگران در انتخاب نشریاتی است که می‌تواند آنان را در موضوعی خاص یاری‌رسان باشد. چنان که می‌دانیم هر نشریه‌ای یک ساختار بیرونی دارد و یک ساختار درونی. ساختار بیرونی آن همان است که تا حدودی در ارائه شناسنامه نشریات به آن پرداخته می‌شود؛ همچون: صاحب امتیاز، مدیر مسؤول، سردبیر، ترتیب انتشار، محل انتشار، سال تأسیس و...؛ در حالی که ساختار درونی از محتوای نشریه حکایت می‌کند و توجه را به سبک و علقه‌های سیاسی، فرهنگی، هنری و ادبی هر نشریه معطوف می‌سازد و فراز و فرودهای فکری هر نشریه و گرایش‌های حاکم بر آن را مورد توجه قرار می‌دهد.

بررسی کتابهایی که تاکنون درخصوص مطبوعات ایران

راهنمای مطبوعات ایران

(۱۳۰۴ تا ۱۳۵۷ ش)

سید محمدصادق طباطبائی ناشر

منتشر شده است و محل انتشار آن نیز آلمان قید گردیده است.

۲۴. **اول بهمن**. تاریخ انتشار: ۱۳۴۸. ۳۵

کتاب بیست سال مبارزه سیاسی در ایران تنها مأخذ مؤلف بوده است؛ ولی در این کتاب نوشته شده است که شماره ۳ از دوره سوم در اردیبهشت ۱۳۴۹ منتشر گردیده است. با این حساب، تاریخ انتشار آن نمی‌تواند سال ۱۳۴۸ باشد.

۲۵. **ایران تایمز**. محل انتشار: واشنگتن. ۳۶

کتاب مورد بررسی اشاره‌ای به تاریخ انتشار این نشریه نکرده است. از این رو، یادآور می‌شویم که انتشار آن از سال ۱۳۴۹ آغاز گردیده است و هم اکنون نیز به صورت هفته‌نامه منتشر می‌گردد.

۲۶. **پویا**. تاریخ انتشار: ۱۳۵۶ / فاصله انتشار: هفتگی. ۳۷

در این نشریه اشاره‌ای به فاصله انتشار نگردیده، ولی شماره پنجم در فروردین ۱۳۵۵ منتشر شده است.

۲۷. **پیوند**. تاریخ انتشار: ۱۳۴۱ / محل انتشار: برلین. ۳۸

کتاب بیست سال مبارزه سیاسی در ایران تنها مأخذ مؤلف بوده، ولی این کتاب تاریخ انتشار آن را سال ۱۳۳۸ اعلام کرده است.

۲۸. **پیوند**. محل انتشار: ایتالیا / فاصله انتشار: هفتگی. ۳۹

کتاب بیست سال مبارزه سیاسی در ایران تنها مأخذ مؤلف بوده، ولی این کتاب فاصله انتشار را ماهانه و تاریخ انتشار را که در راهنمای مطبوعات ایران اشاره‌ای به آن نشده، سال ۱۳۳۹ قید کرده است.

۲۹. **تاج محل**. صاحب امتیاز: محمدعلی غازی. ۴۰

صاحب امتیاز این نشریه محمدعلی غازی است که به اشتباه غازی درج شده است. احتمالاً اشتباه تایپی است؛ هرچند که در فهرست اعلام نیز تکرار شده است.

۳۰. **دنیا**. تاریخ انتشار: ۱۳۵۶ / وابسته به حزب توده ایران. ۴۱

حزب توده ایران سال تأسیس و دوره نخست این مجله را سال ۱۳۱۲ و پایه‌گذار آن را نیز تقی ارانی اعلام می‌دارد و با این حساب مجله دنیا را که از سال ۱۳۳۹ توسط حزب توده در آلمان شرقی انتشار یافته، دوره دوم این مجله به حساب می‌آورد. دوره سوم از سال ۱۳۵۳ در همان آلمان شرقی انتشار یافته، هرچند نشانی پستی آن، شهر استکهلم

عطاءالله شهاب‌پور و سردبیری محمدصادق شکور انتشار یافت. زبان این نشریه فارسی است.

۲۱. **آذربایجان**. تاریخ انتشار: ۱۳۵۰ / محل انتشار: خارج از کشور / وابسته به کمیته مرکزی فرقه دموکرات آذربایجان. ۴۲

این نشریه از سال ۱۳۲۰ در تبریز شروع به انتشار کرد و از سال ۱۳۲۶ محل انتشار آن به خارج از کشور منتقل گردید و در حال حاضر نیز در باکو پایتخت جمهوری آذربایجان منتشر می‌شود. آخرین شماره‌ای که از این نشریه دیده شد، شماره ۲۹۳۶ - ۲۹۳۷ است که در تاریخ دی - بهمن ۱۳۷۳ منتشر شده است. شماره یادشده به دو زبان ترکی آذری و فارسی است. در قسمت بالای صفحه نخست این نشریه، عنوان نشریه یعنی «آذربایجان» آمده و در زیر آن نوشته شده است «آذربایجان دموکرات فرقه سنین نشریه سی».

در سمت راست عنوان شماره و تاریخ انتشار و در سمت چپ آن تاریخ تأسیس نشریه درج شده که چنین است: «۱۳۲۰ - ایلدن تبریز ده، ۱۳۲۶ - ایلدن ایسه خارجه نشر اولونور».

۲۲. **آذربایجان شوروی امروز**. تاریخ انتشار: ۱۳۵۵. ۴۳

اطلاع دقیقی از سال تأسیس این نشریه به دست نیامد. شماره ۱۳ این نشریه در سال ۱۹۷۴ (۱۳۵۳) منتشر گردیده و البته ترتیب انتشار آن نیز نامشخص است.

۲۳. **آرمان**. تاریخ انتشار: ۱۳۵۴-۱۳۵۷ / محل انتشار: خارج از کشور. ۴۴

نخستین شماره سال اول این نشریه در فروردین ۱۳۵۴

تأیستان ۱۳۴۴ و دفتر دهم در تابستان ۱۳۵۲.

۱۲. **دفترهای زمانه**. تاریخ انتشار: ۱۳۴۶-۱۳۵۱. ۴۵

این نشریه در هشت دفتر منتشر شده است؛ دفتر اول در بهمن ۱۳۴۶ و دفتر هشتم در دی ۱۳۵۷.

۱۳. **روانپزشکی**. تاریخ انتشار: ۱۳۴۸-۱۳۵۳. ۴۶

شماره نخست این مجله در اردیبهشت ۱۳۴۷ انتشار یافته است.

۱۴. **سالنامه آریان**. تاریخ انتشار: ۱۳۱۷-۱۳۵۶. ۴۷

نخستین شماره این سالنامه در سال ۱۳۰۷ منتشر شده است.

۱۵. **سالنامه کشور ایران**. تاریخ انتشار: ۱۳۲۵-۱۳۵۶. ۴۸

نخستین شماره این سالنامه در سال ۱۳۲۴ منتشر شده است.

۱۶. **کتاب آرک**. تاریخ انتشار: ۱۳۵۷. ۴۹

نخستین دفتر آن با عنوان کتاب آرک در سال ۱۳۴۹ منتشر شده و سپس در سال ۱۳۵۷ تجدید چاپ شده و دفتر دوم آن با عنوان آرک در سال ۱۳۶۰ انتشار یافته است.

۱۷. **مسلمین**. تاریخ انتشار: ۱۳۲۸-۱۳۳۵. ۵۰

این نشریه از سال ۱۳۳۳ به صورت ماهانه انتشار یافته و آخرین شماره از سال سوم آن با شماره ۱۲ و شماره پیاپی ۳۰ در شهریور ۱۳۳۵ انتشار یافته است.

۱۸. **نامه دانشجو**. تاریخ انتشار: ۱۳۴۴-۱۳۴۷. ۵۱

از این نشریه دوازده شماره انتشار یافته است که شماره نخست در مهر ۱۳۴۵ و شماره دوازده در سال ۱۳۴۹ به طبع رسیده است.

۱۹. **نمای تربیت**. تاریخ انتشار: ۱۳۴۸-۱۳۵۸. ۵۲

شماره نخست از جلد اول این نشریه در سال ۱۳۴۹ منتشر شده است.

۲۰. **نوردانش**. صاحب امتیاز و مدیر مسؤول: عطاءالله شهاب‌پور / سردبیر: محمد صادق مشکور / تاریخ انتشار: ۱۳۲۶ / فاصله انتشار: ماهانه / زبان: انگلیسی، فرانسه. ۵۳

انجمن تبلیغات اسلامی با فروکش کردن جنگ جهانی دوم و ضعف حکومت مرکزی، رشته فعالیت‌های گسترده‌ای را آغاز کرد. این انجمن، پس از اینکه در سال ۱۳۲۵ سالنامه نوردانش را منتشر کرد، از سال ۱۳۲۶ دو نشریه ماهانه و هفتگی نوردانش را انتشار داد. نخستین شماره نوردانش ماهانه در خرداد ۱۳۲۶ به صاحب‌امتیازی و مدیر مسؤولی

در سوئد بوده است. دوره چهارم نیز از مرداد ۱۳۵۸ در تهران انتشار یافته است.

۳۱. راه دانشجوی. محل انتشار: آلمان غربی / تاریخ انتشار: ۱۳۵۰-۱۳۵۶.^{۳۳}

احتمالاً کتاب شناسنامه مطبوعات ایران نوشته مسعود برزین (ص ۲۰۶) تنها مأخذ این کتاب بوده است. مسعود برزین می‌نویسد: «راه دانشجوی، نشریه سیاسی، ارگان دانشجویان ایرانی مقیم آلمان فدرال (غربی)، یکی از تقریباً چهل نشریه‌ای که در دهه ۵۰ علیه حکومت در خارج از کشور منتشر می‌شده است، در سال ۱۳۵۶ انتشار داشت.» در کتاب بیست سال مبارزه سیاسی در ایران (ص ۱۰۹) از نشریه‌ای با عنوان راه دانشجوی که در شهر کلن آلمان انتشار می‌یافته خبر داده شده است. اگر منظور از آنچه برزین گفته است همین نشریه باشد، کتاب بیست سال مبارزه سیاسی در ایران درخصوص این نشریه چنین گزارش کرده است: «راه دانشجوی (نشریه خبری سازمان دانشجویی کلن)، ش ۱، شهریور ۱۳۵۵ / ش ۲، مهر ۱۳۵۵»

۳۲. روزگار نو. تاریخ انتشار: ۱۳۳۴-۱۳۳۰.^{۳۴} نخستین شماره این مجله در تابستان ۱۹۴۱ (۱۳۲۰) منتشر شد و پس از ۵ سال انتشار که سه سال آن به صورت فصلنامه و دو سال آخر به صورت دوماهنامه بوده، عاقبت در سال ۱۹۴۶ (۱۳۲۵) تعطیل گردید.

۳۳. سپهر. محل انتشار: فرانکفورت / تاریخ انتشار: ۱۳۵۰.^{۳۵}

کتاب شناسنامه مطبوعات ایران تألیف مسعود برزین، تنها مأخذ این کتاب بوده است. در این کتاب (ص ۲۳۵) آمده است: «سپهر، نشریه سیاسی، ارگان عده‌ای از دانشجویان ایرانی در آلمان فدرال (غربی)، یکی از تقریباً چهل نشریه‌ای که در دهه ۵۰ علیه حکومت در خارج از کشور منتشر می‌شد. فرانکفورت». این در حالی است که کتاب بیست سال مبارزه سیاسی در ایران درخصوص این نشریه می‌نویسد: «سپهر (نشریه سازمان دانشجویان ایرانی شهر فرانکفورت) / ش ۱، فروردین ۱۳۵۴ / ش ۴، اردیبهشت ۱۳۵۵». (ص ۱۲۸) ۳۴. عرفان. تاریخ انتشار: ۱۳۱۵ / محل انتشار: کابل.^{۳۵} این مجله در آغاز با نام معرف معارف از سال ۱۲۹۸ تا ۱۳۰۲ منتشر گردیده آن‌گاه از سال ۱۳۰۳ تغییر نام داد و با عنوان آینه عرفان انتشار یافت و از سال ۱۳۲۹ با عنوان

«عرفان» به انتشار خود ادامه داد.

۳۵. قدس. تاریخ انتشار: ۱۳۵۰.^{۳۶}

این نشریه را انجمنهای اسلامی دانشجویان در اروپا (بخش کمیته فلسطین) انتشار می‌داد. شماره نخست آن تاریخ انتشار ندارد. قدر مسلم آن است که در خرداد ۱۳۵۴ انتشار یافته و البته شماره دوم آن نیز در تیر ۱۳۵۴ منتشر شده است.

۳۶. کند و کاو. تاریخ انتشار: ۱۳۵۶.^{۳۷}

شماره نخست این نشریه در آذر ۱۳۵۳ منتشر شده و مجموعاً هشت شماره از آن در لندن انتشار یافته است. دوره دوم این نشریه از سال ۱۳۵۸ در تهران منتشر شده است.

۳۷. مکتب مبارزه. تاریخ انتشار: ۱۳۵۴ / محل انتشار: برکلی / وابسته به انجمنهای اسلامی دانشجویان در اروپا و آمریکا و کانادا.^{۳۸} مکتب مبارزه / تاریخ انتشار: ۱۳۵۰-۱۳۵۶ / محل انتشار: خارج از کشور / وابسته به گروه فارسی زبان سازمان انجمنهای اسلامی دانشجویان در اروپا.^{۳۹}

نام درست این نشریه اسلام مکتب مبارز است که احتمالاً پیش از ۲۴ شماره از آن انتشار نیافته است (شماره اول (شهریور - مهر ۱۳۴۵)، ش ۲۴ (زمستان - بهار ۱۳۵۶-۱۳۵۷)). این نشریه که با زیر عنوان «نشریه اتحادیه انجمنهای اسلامی در اروپا (گروه فارسی زبان)» انتشار می‌یافت و آدرس پستی آن شهر آخن در آلمان بود، در آخرین شماره‌ها با زیرعنوان «نشریه اتحادیه انجمنهای اسلامی دانشجویان در اروپا و انجمن اسلامی دانشجویان در آمریکا و کانادا» منتشر گردیده است.

در پایان یادآور می‌شود که به رغم اینکه کتاب انگلیسی زبان بیست سال مبارزه سیاسی در ایران از جمله مأخذ این کتاب در معرفی نشریات فارسی چاپ خارج بوده و در موارد متعدد نیز به آن استناد شده، با این حال در بخش مأخذ کتاب از آن یاد نشده است.

پی‌نوشت‌ها:

۱. راهنمای مطبوعات ایران، مقدمه، ص هشت.
۲. ص ۱۳، ش ۸۰.
۳. ص ۲۳، ش ۱۴۴.
۴. ص ۳۲، ش ۲۰۳.
۵. ص ۹۵، ش ۵۹۶.

۶. ص ۱۰۲، ش ۶۳۹.
۷. ص ۱۲۵، ش ۷۷۹.
۸. ص ۱۴۵، ش ۹۰۶.
۹. ص ۱۶۲، ش ۱۰۱۷.
۱۰. ص ۲۰۴، ش ۱۲۷۸.
۱۱. ص ۲۲۵، ش ۱۴۱۳.
۱۲. ص ۲۴۶، ش ۱۵۴۹.
۱۳. ص ۳۲۴، ش ۲۰۴۱.
۱۴. ص ۳۵۹، ش ۲۲۶۹.
۱۵. ص ۱۷، ش ۱۰۳.
۱۶. ص ۴۰۸، ش ۲۶۲۱.
۱۷. ص ۵۷۳، ش ۳۶۴۱.
۱۸. ص ۶۴۰، ش ۴۰۷۵.
۱۹. ص ۶۷۵، ش ۳۲۹۴.
۲۰. ص ۷۱۹، ش ۴۵۷۳.
۲۱. ص ۷۲۵، ش ۴۶۰۸.
۲۲. ص ۷۶۳، ش ۲.
۲۳. ص ۷۶۳، ش ۳.
۲۴. ص ۷۶۳، ش ۵.
۲۵. ص ۷۶۶، ش ۲۴.
۲۶. ص ۷۶۷، ش ۲۶.
۲۷. ص ۷۷۱، ش ۵۶.
۲۸. ص ۷۷۳، ش ۷۴.
۲۹. ص ۷۷۳، ش ۷۵.
۳۰. ص ۷۷۳، ش ۷۶.
۳۱. ص ۷۷۵، ش ۸۷.
۳۲. ص ۷۷۴-۷۷۵، ش .
۳۳. ص ۷۷۵-۷۷۶، ش ۹۳.
۳۴. ص ۷۷۶، ش ۹۶.
۳۵. ص ۷۷۷، ش ۱۰۵.
۳۶. ص ۷۷۸، ش ۱۰۹.
۳۷. ص ۷۷۸، ش ۱۱۴.
۳۸. ص ۷۷۹، ش ۱۱۸.
۳۹. ص ۷۷۹، ش ۱۱۹.